

Marek Picha: Kdyby chyby: epistemologie myšlenkových experimentů

Olomouc, Nakladatelství Olomouc 2011. 195 s.

Knihy Marka Pichy *Kdyby chyby: epistemologie myšlenkových experimentů*, která vyšla v roce 2011 v nakladatelství Olomouc, si klade za cíl popsat epistemický význam myšlenkových experimentů. Hrají myšlenkové experimenty epistemologicky významnou roli v procesech zdůvodňování? Autor odpovídá na tuto otázku kladně, a proto svoji pozici charakterizuje jako optimistickou, i když umírněně, neboť epistemický význam myšlenkových experimentů je velmi omezený.

Knihy je rozdělena na pět částí. V první z nich se Marek Picha táže, co to myšlenkový experiment je a jaká jsou kritéria jeho identity. Ve druhé části je formulována otázka po epistemickém významu a jsou představeny některé „optimistické koncepce“. Ve třetí části autor formuluje vlastní umírněně optimistickou koncepci,

založenou na pojmu *prima facie* zdůvodnění. Čtvrtá část je věnována otázce, zda je možné redukovat myšlenkové experimenty na obecné argumenty, a tématem páté části je charakter argumentace založené na myšlenkových experimentech a omylnost myšlenkového experimentování. V dodatku je stručně vyloženo devatenáct myšlenkových experimentů, se kterými autor v knize pracuje.

Projděme si nyní jednotlivé části podrobněji.

Co je to myšlenkový experiment? V první části knihy je rozlišeno široké a úzké pojetí. Podle širokého pojetí je součástí myšlenkového experimentu také argumentace, která je spojena s promyšlením konkrétního scénáře. Autor se přiklání k úzkému pojetí, podle něhož tentýž myšlenkový experiment může figurovat v různých argumentech a identita takového myšlenkového experimentu je plně určena konkrétním scénářem. Každé myšlenkové experimentování má přitom určitý kognitivní cíl. Tímto cílem je buď určit nejpravděpodobnější výsledek scénáře (u tzv. faktuálních myšlenkových experimentů), nebo ohodnotit předloženou situaci (u tzv. hodnotících myšlenkových experimentů). Myšlenkový experiment je tedy definován jako „soubor pokynů určujících, jakou konkrétní situaci si představit s cílem něco zjistit“ (s. 22; všechny stránkové odkazy v závorkách se vztahují k recenzované publikaci).

Na základě analogie s reálnými experimenty formuluje Marek Picha obecný nástroj umožňující analýzu myšlenkových experimentů. Analýza spočívá v tom, že danému myšlenkovému experimentu přiřadíme jeho tzv. destilát, který se má k tomuto experimentu jako rekonstrukce k argumentu, neboť zachycuje jeho základní strukturu. Každý myšlenkový experiment lze rozložit na čtyři složky: i) vstupní konstelace (analogie počáteční hodnoty nezávislé proměnné nějakého reálného experimentu), ii) výstupní konstelace (analogie počáteční hodnoty závislé proměnné), iii) modifikovaná vstupní konstelace (analogie změněné hodnoty nezávislé proměnné) a iv) experimentální výsledek (analogie výsledné hodnoty závislé proměnné). Tuto analýzu můžeme ilustrovat na Russellově poznámce, že není logicky sporné domnívat se, že svět vznikl před pěti minutami spolu se všemi lidmi a jejich pamětí minulosti, která ve skutečnosti nenastala. Tato poznámka předkládá myšlenkový experiment, který lze „destilovat“ následujícím způsobem: Vstupní konstelace: Svět vznikl dávno; Výstupní konstelace: Aktuální stav světa; Modifikovaná vstupní konstelace: Svět vznikl před pěti minutami; Experimentální výsledek: Aktuální stav světa.

Myšlenkové experimenty mají jednak didaktický a jednak epistemický význam. Jak název knihy napovídá, autor se soustředí především na problematiku epistemického významu. Na rozdíl od didaktického významu totiž tvrzení existence epistemického významu není samozřejmé a vyžaduje vysvětlení a argumentační podporu. V druhé části knihy jsou představeny některé teorie, jejichž cílem je ukázat, že myšlenkové experimenty jsou plnohodnotným zdrojem zdůvodňování. Jde o tzv. apriorismus, psychologismus, konceptualismus a asocianismus. Dle aprioris-

tické koncepce myšlenkových experimentů, kterou rozpracoval John Brown, nám tyto útvary zprostředkovávají apriorní syntetické poznatky o světě. Podle psychologismu Ernsta Macha jsou myšlenkové experimenty nástroje introspekce a dovídáme se pomocí nich něco (nikoli o světě, ale) o našich přesvědčcích. Podle conceptualismu Thomase Kuhna se při myšlenkovém experimentování zase dovídáme něco o našich pojmech – zejména to, že některé z nich jsou vnitřně rozporné. Dle asocianismu spočívá hodnota myšlenkových experimentů ve spojení imaginace a vzpomínání, čímž se propojuje neaktuální situace s empirickou evidencí.

Dle Marka Pichy jsou všechny tyto koncepce vystaveny určitým skeptickým námitkám. Skeptik jednoduše může odmítnout epistemologickou důvěryhodnost psychologických procesů, na kterých daná koncepce zakládá sílu myšlenkových experimentů. Picha předkládá svoji „umírněnou“ koncepci, podle které lze obhájit epistemický význam myšlenkových experimentů, aniž bychom přitom byli zavázáni k tvrzení, že jsou to důvěryhodné a spolehlivé zdroje přesvědčení. Tato obhajoba je formulována ve třetí, centrální části knihy, jejíž hlavní tezí je, že myšlenkové experimenty jsou zdrojem *prima facie* zdůvodnění. Pokud je nějaké přesvědčení *prima facie* zdůvodněné, znamená to, že představuje určitý potenciál stát se znalostí. Přesněji řečeno: pro takové přesvědčení existují epistemicky relevantní důvody a toto přesvědčení doposud není vyvrácené, i když je vyvrátitelné. Myšlenkový experiment tedy představuje vyvrátitelný důvod pro jisté přesvědčení.

Takto pojaté myšlenkové experimenty mají zejména dialektickou funkci. Slouží k přesunu důkazního břemene v rámci argumentace. Podpoří-li někdo své stanovisko pomocí myšlenkového experimentu, přesouvá tím důkazní břemeno na oponenta tohoto stanoviska, který by měl buď stanovisko přijmout, nebo pomocí nějakého korektního argumentačního kroku vrátit břemeno proponentovi. Z této role myšlenkových experimentů neplyne ani to, že se jedná o důvěryhodné zdroje přesvědčení, ani to, že se jedná o nedůvěryhodné zdroje. Jejich funkce v argumentaci je podobná jako funkce intuice.

Zbytek knihy popíšeme velice stručně. Tématem čtvrté části je tzv. eliminativismus Johna Nortona, což je koncepce, podle které jsou konkrétní detaily myšlenkových experimentů epistemologicky irelevantní, a pokud je odstraníme, zbude nám jen jakési jádro, které lze rekonstruovat jako obecný argument. Marek Picha analyzuje a odmítá kritiku eliminativismu Johna Browna a Tamar Gendlerové a formuluje kritiku vlastní.

V poslední, páté části jsou rozebrány různé typy chyb a problémů, ke kterým často dochází při myšlenkovém experimentování (resp. při argumentaci na něm založené). Např. výsledek myšlenkového experimentu může být v rozporu s tím, co pokládáme za již přijaté, nebo může být experimentální výsledek nesprávně zobecněn, či neexistuje dostatečně silná souvislost mezi výsledkem experimentu a principem, který má být experimentem podpořen atd. Poukázání na tyto nedostatky může za jistých okolností vrátit důkazní břemeno k předkladateli experimentu.

* * *

Hlavní myšlenku celé knihy dobře vystihují její poslední tři věty: „Myšlenkové experimenty jsou z epistemologické perspektivy možná tím vůbec nejslabším důvodem pro nějaké tvrzení. Jsou více omylné než jiné poznávací postupy a jejich výsledky se často zásadně rozcházejí. Přesto stále platí, že lepší je chodit po tenkém ledě než po vodě.“ (s. 163)

Z určitého hlediska představuje tato myšlenka umírněné stanovisko, neboť je, zdá se, založena na opatrnosti a snaze vyhnout se některým vyhraněným a silným koncepcím (jako je např. Brownův apriorismus), které by nám dovolily připsat myšlenkovým experimentům nějaký významnější epistemický status. Z jiného hlediska se paradoxně právě proto může jevit teorie Marka Pichy jako poměrně radikální, neboť je ochotná myšlenkovým experimentům připsat jen velmi omezenou epistemickou úlohu, a nenaplní tedy očekávání mnohých těch, kteří těmto útvarům připisují zásadní epistemickou roli ve vědeckém diskursu a zejména ve filosofii. Pichova koncepce vskutku může vést k jistému zklamání: Kdyby totiž měly myšlenkové experimenty významnou epistemickou funkci, vedlo by to k filosoficky bohaté otázce, proč právě tuto funkci mají a v čem přesně spočívá. Ovšem pokud je tato funkce minimální, minimalizuje se tím i celá epistemologická problematika myšlenkových experimentů jako taková. Avšak to samozřejmě nelze použít jako argument proti výsledku Marka Pichy.

Kniha *Kdyby chyby* je po metodologické stránce velmi důkladně promyšlena. Klade před nás určitou otázku a celý text pak směřuje k jejímu zodpovězení. Vzhledem k důsledné orientaci na cíl je tato kniha velmi kompaktní a po formální stránce jí lze stěží něco vytknout. Ovšem lze také dodat, že tato poctivost a pečlivost je částečně na úkor čtivosti.

Vít Puncochář